

1876 KANUN-I ESASİ'NİN 18. MADDESİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Rukiye AKKAYA KİA*

Dil, yazma ve konuşma aracı olarak bir toplumda iletişim kurmaktan çok daha ötesini ifade eder. Dil, ulusal kültürün çok büyük ve çok önemli bir parçası olmakla birlikte, ulus-devletlerin ortaya çıkması ile toplumu homojenleştiren siyasi bir kurum haline dönüşmüştür. Avrupa'da, Rönesans'ı takip eden evrede Latince'den başka dillerin, halkların kendine has kültür dokusunda, bir ulusal varlık olarak gelişmesine eşlik ettiği gözlemlenir¹. Halkların kendi dillerinde kitap basmaları, matbaanın gelişimi ve yaygınlaşması, ulusal dili standardize etmede bir adım oluşturur. Bu yüzden, Avrupa'da Orta Çağ boyunca neredeyse tüm toplumların biricik ortak resmi dili olan Latince'nin, eğitimin ve siyasetin dünyasından çıkması, ulusal dil bilincinin gelişmelerinin işaretidir. Dil, kültürlerin kökenine inmede de araştırma konularından biridir. Ulusal kültür bilincinin oluşturulması adına, diller ve halk kültürü üzerine çalışmalar 19.yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Ulus-devletlerin ve ulusal hukukun gelişmesi ile bir devletin kendisine kamusal işlerde bir resmi dil belirlemesi olgusunun çakışması hiç de şaşırtıcı değildir².

---

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bir devletin resmi yazışmalarında, hukuk düzeninin ve adalet hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde kullandığı dili, kamusal eğitimin ve devletin dili olarak belirlemesi modern devletin doğuş sürecinde çok açık bir biçimde gözlenir. Bu konuda, Fransa Kralı I.François'ın 1539 Villers-Cotterêts Emirnamesi öncü belgelerden biridir. I.François Emirname'nin 110 ve 111. maddelerinde; yargılamanın her aşamasında, mahkeme kararlarının yazımında, ayrıca ticari işlemlerden vasiyetname düzenlemeye kadar her tür hukuki belgede kullanılacak dilin sadece Fransızca olmasını emreder. <http://www.academie-française.fr> (7.Nisan.2012)

² Bir devletin resmi dili, uluslaşma çağı diyebileceğimiz 19.yüzyılda ideolojik bir araca dönüşür. Örneğin Fichte, Alman ulusal bilinci üzerine görüşlerinde; Almanca'nın "orijinal" bir dil olduğunu, oysa Fransızca Latince'den türetildiğini ifade ederken, Almanca Fransızcaya göre daha onurlu bir dildir der. G.Fichte; **Discours à la Nation Allemande**, Paris, 1975, s. 35. 1789 devriminden sonra; Fransızca bilmek, Fransız devletinin ve Fransız toplumunun bir parçası olmanın şartlarından biri olarak kabul görmüştür. Jakobenler, Fransızca'yı, Aydınlanmanın dili olarak ışığın taşıyıcısı ilan etmişlerdir. Ulus olmanın un-

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılın sonlarında Türkçe ve Türk dilinin sadeleştirilmesi, basitleştirilmesi üzerine tartışmalar, bir ulus devlet bilinci olmadan; dil henüz Türk ulusçuluğunun ideolojik bir aracına dönüşmeden önce başlamıştır. Ama dilin, dünyayı anlama ve karşılıklı anlaşmanın ortak zemini olarak fark edilmesi ile çeviri, basın, edebiyat, eğitim ve kültürel yaşam seviyesi üzerine tartışmaların yoğunlaşması bir tesadüf değildir. Bu tartışmaları yönlendiren ana sorun; Türkçe konuşma dili ile Arap harfleri kullanarak Osmanlı-Türkçesinde yazmak arasındaki büyük farklılıktır³.

Dilin siyasi bir araç olarak işlevi; toplumla kurulan ilişki biçimini aşarak hukukla düzenlenebilen bir kültürel kurum olması, önce Tanzimat döneminin edebiyatçılarının dikkatini çekmiştir. Basın ve eğitim dünyasında yapılan çok yönlü tartışmalar, ulusal dile vurgu yapmak yerine; toplumun özellikle Türk ve Müslüman unsurun eğitim eksikliği üzerine odaklanır. O kadar ki; Batılılaşma tartışmalarının içinde, eğitim metodu ve dil üzerine tartışmalar dönemin siyasi kutuplaşmalarından bağımsız olarak ele alınabilir. Hatta Osmanlıcılık politikalarının içinde kristalize bir durum olduğu bile söylenebilir. Çünkü farklı dilleri, dinleri, kültürel ve etnik dokuları, bu farklılıkları olduğu gibi koruyarak bir arada tutma politikası, Osmanlıcılık ruhunu beslese de bu politikanın ayakta kalması için yeterli olamamıştır. Ama dilde ıslahat çalışmaları ve devletin dili olarak seçilen Türkçe eğitim politikaları devam etmiştir.

Türkçenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olarak belirlendiği ilk belge, 1876 Anayasası'nın 18.maddesidir. Resmi dilin, çok uluslu bir imparatorlukta, üstelik parçalanmayı durdurmak için anayasal bir düzen değişikliğine gidildiği dönemde belirlenmesi, ilginç bir veridir. Gerçi Anayasayı hazırlayan aydınlar ve Genç Osmanlılar, dilin sadeleştirilmesi konusuna eğilirken; milli kültürün parçası olarak, anadilin önemini, konuşma dilinin

---

surlarından biri olarak dil konusunda tartışmalar ve tarihsel boyutu için bkz.D.Schnapper, **La France de l'Intégration**, Gallimard, Paris, 1991. E.J.Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev.Osman Akınhay, Ayrıntı Y.,İstanbul, 1992.Rukiye Akkaya, **Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu**, Legal Y.,İstanbul, 2004.

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Y., İstanbul (t.y.), s. 247 vd. Berkes'in de dikkat çektiği gibi, insanın ibadet ve din dilinin kendi anadili olması modernleşme işaretlerinden biridir. İbadet ve Kutsal Kitap'ların dili, toplumların halkların anadilinden farklılaştığı ve zorlaştığı oranda, toplum o dine yabancı kalır. Daha kötüsü, din üzerinde suiistimaller artar ve inanç, bir sömürü aracına dönüşebilir. Gerçektende, Batı'da Reform, İncil'in Katolik Kilisesi'nin dili olan Latince'den farklı halk dillerine çevrilmesi ve basılması ile başlar.

yazma diline yakınlaşmasının temel bir sorun olduğunu fark etmişlerdir. Ama yine de 1876 Anayasasında, devletin resmi dili, bizce ideolojik bir amaçla belirlenmemiştir. Osmanlılık politikasının hâkim olduğu bir atmosferde, resmi dilin Türkçe olarak belirlenmesi durumu, Avrupa'daki ulusçuluk hareketlerinden biraz farklılık gösterdiği gözlemlenir. Türkçe; Türk unsurun, ekonomik ve siyasi açıdan daha güçlü, daha gelişmiş olduğu için ya da diğer unsurlara hâkim grup olduğu için değil, geleneksel olarak devlet idaresinin dili olduğu için ve padişahın konuşma dili olduğu için kabul edilmiştir düşüncesindeyiz. Zira Türkçe resmi dil konumu ile Anayasaya girmeden önce; Arap alfabesi ile Osmanlı-Türkçesi yazma ve konuşma; sadeleştirilmesi, islah edilmesi gereken çok önemli kültürel-sosyal bir sorun olarak ele alınmıştır. Üstelik Hristiyan olan ve Türkler dışındaki diğer Müslüman unsurların, kendi dillerinde gazete, kitap ve dergi basmaları, bu hakkın Türk unsura tanınmasından çok daha erken bir dönemdedir. Osmanlı dünyası; padişahın, hukukun ve eğitim dilinin, uluslaşmada bir temel etken olduğunu görse ve ideolojik amaçla kullansa idi; durumun yukarıda bahsedildiğinden çok farkı olması gerekirdi.

Tanzimat⁴ siyasal kurumların yenilenmesi konusunda yeni bir dönemi başlatmakla birlikte, sadece resmi reformları ilan etmiyordu aslında. Siyasi, diplomatik ve hukuki alanda Osmanlı tarihinin özel bir dönemini anlatan bu kavram, Osmanlı aydınları için, Batılı kavramların çok yönlü olarak tartışma imkânı yarattığı bir zemindi. Daha o dönemde yapılan tartışmalarla, belirli konular üzerine temel görüşlerin olgunlaşması sağlandığından; sonradan aynı konudaki tartışmalara geri dönüşün yaratacağı muhtemel gecikmelerin önüne geçilmiştir. Tanzimat'ı halka indirmek ve anlatmak için "dil" ve "alfabe" üzerine yapılan tartışmalar, önemli bir kültür hareketini başlatmakla birlikte, daha sonradan, dilde bir ulusal bilincin doğmasına hizmet edecektir. Bu konuda Genç Osmanlı hareketinin ve 19. yüzyılın bazı aydın simalarının, önemli rolünü teslim etmek gerekir. Özdem'in de belirttiği gibi; okumuşlar

4 Bu konudaki çalışmalar için bkz. **Tanzimat 1** (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Y., 3. Bası, İstanbul, 1995. T. Z. Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Bası, İstanbul, 1975, Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, Hil Y., İstanbul, 1986. Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Y., İstanbul, 1999. **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** (Ansiklopedik Derleme), C I, İletişim Y., İstanbul, 2001. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Y., İstanbul, 1992., Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY Y., İstanbul, 2000.

dilinin halk diline yakınlaştırılmasına yönelik çalışmalar, Osmanlı modernleşmesinin bir yan olgusudur⁵. Ancak çok geç bir dönemde ve doğal bir evrimle, kültürel milliyetçiliğin genişlemesine hizmet etmiştir.

Genç Osmanlılar olarak anılan grup, farklı siyasi eğilimlerine rağmen; kültür, edebiyat ve basın dünyasından doğduğu için, aslında tek bir sosyal problem etrafında birleşiyorlardı; Türk unsurun eğitim düzeyindeki düşüklük, dilde sadeleşme ve Arap alfabesinin ıslah edilmesi. Konuşma ve yazma dilinin sadeleştirilmesi, basitleştirilmesi, sadece edebi bir mesele olarak görülmedi. Halka ulaşmada, halkın cehaletini ortadan kaldırmada, geniş çaplı reformların benimsenmesinde ve halkın desteğini sağlamada yegâne araç dildi. Bu dilin, herkesçe okunabilmesi ve yazılabilmesi sadece bir eğitim düzeyini göstermez. Bu dile hâkimiyet, siyasal bütüne ulaşmamız için, bir yurttaş olmamız için çok özel bir rol oynar. Yazılı dil olmasa; siyasetin, edebiyatın ve iletişimin oynayacağı rol, pek sınırlı ve mahallî olacaktır. İçinde yaşanan düzen ile uyum içinde olmanın ve siyasi alana aktif katılabilmenin yolu, baskın grubun dilini ve siyasal varlığın dilini bilmekle mümkün olur. Bu durum, ulus devletin doğuşunda ne kadar eleştiri konusu olursa olsun asla ihmal edilememiştir, edilemez de. Yayın ve basın dünyasının hızla gelişmesi, dilin teknik olarak gelişmesinde ve homojenleşmesinde doğrudan etkin olmuştur. Tam da bu nedenle; Yeni Osmanlıların dil üzerinden yaptığı tartışmalar devlet ile toplum arasındaki; özellikle Türk unsur arasındaki iletişimi yenilemeye, bu kitleye ulaşmaya yöneliktir.

Ülkemizde, Türkçe yayın yapan ilk matbaa, devlet eliyle kurulmuştur. Sonraları özel teşebbüsün, daha çok gazetecilik alanında etkin olduğunu görüyoruz. Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr dönemin önemli basın organlarıydı. Üstelik basın-yayın ve iletişim aracı olarak gazetelerin Avrupa ayağı hiç ihmal edilmedi. Ali Suavi 1866'da önce Londra'da, Muhbir'i sonra Paris'de Ülum'u yayımladı. 1868'de Namık Kemal ve Ziya Paşa "Hürriyet" adlı bir dergi çıkarmaya başladılar. İbret, Namık Kemal'in siyasi sorunları ele aldığı makaleleri ile dikkat çekti. Siyasi nedenlerle sık sık kapatılan bu gazetelerin yerine yenileri çıkarıldı⁶. Bu

⁵ Ragıp Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", **Tanzimat 1**, s. 860.

⁶ Hasan Refiğ Ertuğ, "Türkiye'de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi", AÜSBF Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara, 1959, s. 21. Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1994, s. 16 vd. Bu gazeteler Türkçe olarak basılıyordu. Ayrıca 1850'lerde İstanbul'da 5 Fransızca, 4 İtalyanca, 1 Rumca, 1 Ermenice, 1

yayınlarında, halk ile daha sağlıklı bir ilişki kurulmasının yolları aranırken, dil ve dilde sadeleşme tartışmaları genişçe tartışıldı. Münif Paşa'nın giriştiği çok yönlü yayın ve tercüme çalışmaları, devletin yüksek düzeylerinde de dil üzerinde gerçekten önemle durulduğunun habercisi oldu. Özellikle gazete dilinin basitleştirilmesi, geliştirilmesi konusunda Şinasi'den sonra, Münif Paşa'nın girişimleri etkin olmuş, bu çalışmalar basın dilinin oluşmasına ve Türk nesrinin modernleşmesine katkı sağlamıştır⁷.

Basılı eserlerin ulaştığı çevre sınırlı kalsa bile; basın ve edebiyat dünyası, siyasi olduğu kadar kültürel bir reform hareketinin taşıyıcısı olmuşlardır. Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mitat Efendi, Şemsettin Sami'nin çalışmaları sadece edebi veya sadece siyasi nitelikli değildir. Bu dönemin dilbilim çalışmaları, Türk unsurun milli kimliğini kendine tanıtmak ve anlatmak çabasına dönüşmüştür. Bu çaba, daha sonra Jöntürkler'in çalışmalarında bir "ulusal kimlik" oluşturma ve kültürel milliyetçilik hareketine dönüşmüştür⁸. Genç Osmanlılar dönemi, Türk ulusal kimliği ve şuuru üzerine konuşmak için henüz erken bir dönemdir⁹. Zira siyasi koşullar gereği tartışılan konu; Osmanlıcılık ya da İslamcılık olsa bile, Türk ve Müslüman unsura ulaşmak için kullanılan araç Türkçe olunca, durumun zorluğu derhal göze çarpar.

Yukarıda da değinildiği gibi; ulusal birlik, dilde birlikten ayrılamayacağı için; dil, ulus olma bilincini ören temellerden biridir. Genç Osmanlılarda henüz bu konu olgunlaşmamışken, dilin modernleşmenin en önemli dinamiği olduğunu görmüşlerdi. Bu yüzden de halkın aydınlatılması için dilde sadeleştirme ve basitleştirmeyi savunuyorlardı. Açık ve herkesçe anlaşılır bir dilin basın ve edebiyata hâkim olması gerektiğini savunanlar, önce kendi kalemlerinden başlayarak bir örnek oluşturdular. Burada da eski ile yeni çarpışmıştır. Ama sorun halkın idraki, okuma-yazma oranının ve okullaşma

---

Yahudi Dilinde, 1 Bulgarca; İzmir'de 2 Fransızca 1 Rumca, 1 Ermenice gazete çıkıyordu. Bunların hiçbiri günlük olarak basılmıyordu. Bazıları dergi mahiyetinde idi. s.17. Ayrıca 1876'larda İstanbul dışında 22 vilayette yerel gazete basılmaktadır ve bu gazetelerin bazıları, biri Türkçe diğeri yerel gayrimüslim nüfusun diline göre iki dilde yayınlanmaktadır. Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997, s.292.

⁷ Ali Budak, **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa**, Kitabevi Y., İstanbul, 2004, s. 126 vd.

⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Y., İstanbul, 1994, s.62.

⁹ Gerçi 1893'te İkdam gazetesinin, "Türk gazetesidir" başlığını atması, Türk milliyetçiliğinin ilk işareti olarak görülmektedir. İbid. s.62.

oranın düşüklüğü olunca, bu sorunun kaynağında görünen konuşulan dil, alfabe ve okuma yazma dili arasındaki zorluklar tartışmaya açıldı. Okuyucu kazanmak bir tarafa, “halkın devlet katında gerçekleştirenleri bilme hakkı” olduğundan bahsedenler arasında, önce Şinasi'nin görüşleri dikkat çekmiştir. Bu düşünceleri yüzünden, devlet memurluğundan atılır, ama kendisi ölümüne dek dilde sadeleştirme üzerine çalışmaya devam etmiştir¹⁰.

Siyaset ve kültür aristokrasisi, etkinliğini ve önemini kabul ettirmek için yazı dili ile halkın konuşma dili arasında bir mesafe koyar. Bu mesafe, halk ile kurulacak ilişkinin düzeyine ilişkindir ve imparatorluk siyasi yapısında yaygın olarak karşılaşılr. Dolayısı ile yüksek bürokrasisinin yazı dilinde sadeleşme ve Türkçeleşme, devletin dili ile halkın dili arasındaki farklılığın ortadan kaldırılması¹¹ anlamını taşımaktadır. Bu durum, devlet ile milletin manevi bir bütünlük içinde iç içe geçmesinin somut adımlarından biri olduğu gibi, devlet ile halk arasındaki ilişkiyi, halk lehine geliştirmeye yöneliktir. 1876 Anayasası daha ortaya çıkmadan, devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu gösteren gelişmeler vardır aslında. Tanzimat döneminde kurulan Nizamiye Mahkemeleri'nin kararlarının Türkçe olarak yazılması ilkesi benimsenmişti. Ayrıca Mecellenin, geçmişten farklı olarak, Türkçe yazılmış olması, hukuk dilinin Türkçe olacağına bir işaretidir¹². Bu arada, haberleşmede büyük bir adım olarak 1855'te kurulan telgrafhane yazışmaları, 1861'den sonra Türkçe yapılmaya başlanmıştır¹³.

Türkçenin siyasi bir tercih olduğunu, ilk kez 1876 Anayasası'nın 18. maddesinde görüyoruz. Eğinli Said Paşa'nın girişimleri ve II. Abdülhamit'e yaptığı uyarı olmasaydı, durum aslında çok fark edilmeden atlatılabilirdi. Kanun-ı Esasi'nin hazırlık taslağında, 12.madde olarak düzenlenen konu resmi dil üzerineydi. Buradaki düzenleme, hazırlık komisyonunda bulunanların pek dikkatini çekmemiştir. Taslak metinde 12.madde, “*memalik-i Osmaniyede bulunan akvamdan her biri kendilerine mahsus olan lisanı talim ve taaliimde muhtardır. Fakat hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır.*” düzenlemesini içeriyordu.

---

¹⁰ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Y., İstanbul,1996, s.292-296.

¹¹ Özdem, s.860.

¹² Çadırcı, s.282-283.

¹³ Çadırcı, s.297.

Ancak bu madde yazılırken, devletin resmi dilinin belirlenmesi yanında; Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan diğer unsurların dillerinin de Türkçe ile aynı seviyeye çıkarıldığı ve bu dillerin de birer resmi dil gibi yorumlanabileceği ihtimali dikkatlerden kaçmıştır. Eğinli Said Paşa, bu durumun gelecekte büyük bir sorun yaratabileceğini fark ederek, yeni bir öneride bulunmuş ve bu öneri, aynen Kanun-ı Esasi'nin 18. maddesi olarak kabul edilmiştir. Bu teklif; "Tebea-i osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır" cümlesidir¹⁴. Yani devletin resmi dili Türkçedir ve devlet hizmetinde çalışacak Osmanlı tabasından herhangi birinin, bu dili bilmesi şarttır. Yine 1876 Anayasasının 57. maddesi, meclis çalışmalarının lisanının Türkçe olacağını belirlemiştir. Anayasanın 68.maddesi vekil seçilebilme şartları arasında Türkçe bilmek zorunluluğunu saymıştır¹⁵.

İlk Anayasanın ilanından sonra, bir genel seçim yapılabilmesi için henüz bir seçim kanunu yoktur. 17.Şevval.1293'te bir "Talimat-ı Muvakkat" ilan edilir ve burada Kanun-ı Esasi'den ayrıca, seçilebilme şartları belirtilir. Türkçe bilme zorunluluğu bu şartlar arasında da sayılmaktadır¹⁶.

Bu düzenlemeler ile Osmanlı İmparatorluğu içindeki hâkim unsurun açıkça Türk olduğu belirtilmiyordu. Ama Türkçeye ilk kez bir siyasi statü veriliyordu. Türkçe; modernleşme çalışmaları içinde ve çok dilli bir İmparatorluğun bünyesinde; eğitimin, siyasetin ve devletin dili olacaktır. Daha ilk Osmanlı Parlamentosu oluştuğunda, dildeki çokluk; ayrıca Türkçede yazma ve konuşma dili arasındaki farklılıkların yarattığı zorluk su yüzüne çıkacaktır. Bu arada, Türkçe konuşulan bölgeler arasındaki ağız ve telaffuz farklılıkları iyice anlaşılacaktır. Vekiller, geldikleri bölgelerdeki yerel ağızla konuştuklarından, Türkçe lehçe değişikliği o kadar büyüktü ki; meclis kâtipleri görevlerini layığı ile yapamamıştır. Anlama ve yazma kolaylığı sağlaması için Ahmet Mithat Efendi, mecliste zabıt tutmak ve konuşulanları yazı diline çevirmekle görevlendirilmiştir¹⁷. Bu durum ilk defa, İmparatorluğun çeşitli

---

14 Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi", **Kanun-u Esasi'nin 100.Yıl Armağanı**, 1978, Ankara, s.183-187.

15 Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, 1939-1980, Ankara, 1982, s. 27 vd.

16 Ali Fuad Başgil, **Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri**, 1946, İstanbul, s.24.

17 Gencer, s.187.

bölgelerinden gelen seçilmişlerin, etnik köken, din ve mezhep farklılıkları dışında; konuştukları dilin çeşitliliğini görmelerine vesile olmuştur.

Tarihsel kökler ve coğrafi mekân dikkate alındığında ilk Osmanlı parlamentosu, her şeyden önce kozmopolit bir Osmanlı kimliği taşımaktadır. Bununla birlikte, modernleşme süreci eğitimin gelişmesine ve yaygınlaşmasına paralel olarak, Türk milliyetçiliğinin doğuşunun kaçınılmaz bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz. Yani her şeye rağmen; Osmanlı kozmopolit dokusunda, dilde Türk milliyetçiliği ideolojik bir hareket olarak doğmamıştır. Zamanla ve çok geç bir dönemde, modern anlamda milleti var eden dil ve kültür birliğinin, çok önemli bir siyasi araç olduğu görülmüştür. O kadar ki; Arabistan vilayetinin bazı temsilcileri, sadece pratik nedenlerle, mebus seçilebilmek için Türkçe bilme şartının kaldırılmasını istediklerinde, Ahmet Vefik Paşa “Gelecek seçime kadar dört yıl var. Akılları varsa, bu zaman içinde Türkçe öğrenirler” cevabını verecektir¹⁸.

Dilde sadeleşme ve alfabenin ıslahı ve hatta değiştirilmesi konusu tartışmalarında¹⁹ kültürel tarihsel birikim ve Osmanlı unsurlarının çeşitliliği bir hassasiyet noktası olmuştur. Yenilikler, kültürel dokunun çeşitliliğine, tarihsel mirasa ve dini değerlere zarar vermeden gerçekleştirilmeliydi. Aslında Genç Osmanlıların dilde sadeleşme, imla kurallarının ve noktalama kurallarının belirlenmesi ve sözlük hazırlama çalışmaları, halk ile diyaloga geçebilme amacı taşıyordu. Osmanlı kimliği içinde, Türkçe devletin dili olarak sorunsuzca kabul edilmiştir. Ancak bu dilin alfabe, fonetik ve imla kuralları bakımından yarattığı zorluklar, halkın bilgisizliğinin giderilmesinde resmi reformların bir parçası olan eğitim sorununun olarak ele alınmıştır. Ziya Paşa, Hürriyet’te yayınlanan bir makalesinde “...bizim çocukların fitrat ve fetanetçe bir eksiklikleri mi vardır ki onlar gibi tahsil-i fevait edemiyorlar. Hayır çocukların hiçbir kabahati yoktur...Öteki kendi lisanında hem okur hem yazar..Bizimki sadece okur; yazar amma, yalnız karalama yazar. Öyle efkârını kâğıt üzerine koyamaz.”²⁰ der. Ziya Paşa’nın ifade ettiği olay, sadece eğitim düzeyine ilişkin bir şikâyet değildir, olsa olsa insanın kendisi ile

¹⁸ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-u Esasi’nin 100. Yıl Armağanı**, Ankara, 1978, s.173.

¹⁹ Nermin Tongul, “Türk Harf İnkılabı”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2004, s.103 vd.

²⁰ İhsan Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, **Tanzimat I**, s.841.

dünya arasında kurduğu ilişkide, simgesel dillerin farklılığına ilişkin bir tespittir.

Her şeye rağmen, Tanzimat döneminin, hayal kırıklığı ile biten girişimlerine rağmen; sağladığı en büyük başarı Türkçenin eğitim dili olarak benimsenmesi ve eğitim reformunu da bu esasa yönelik gerçekleştirmesindedir. Ama yine de şikâyetler bitmeyecektir; Ziya Paşa, sorunun biçimsel dilden daha başka bir boyutu olduğunu fark etmiştir: *“Tunus vilayeti bundan birkaç sene evvel Düstur’un Arapçaya tercümesini arzu ederek bu hizmeti istanbulda güzelce Arabî bilir ve Türkçe anlar bir zata havale eder. O zat iki üç sahifede bir yirmi kadar müşküle tesadüf ederek müracaat için bir meclise gelir. Orada Türkçe lisanına vukuf-u tam ve şiir ve inşa da meharet-i kamile ile maruf yedi sekiz kişiye tesadüf eder...Hiçbiri halle muktedir olmaz..Mütercim..nihayet tercüme bitiremez..Hasılı Tunus vilayeti mensup olduğu devletin kanunnamesine malik olamaz.”*²¹

Bilindiği gibi, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimi bir devlet sorunu olarak ve kamusal bir iş olarak düzenleyen ilk modern girişimdir. Bu düzenlemede ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle, okuma-yazma öğrenmenin yanında; henüz Anayasal düzenleme ortada yok iken, İmparatorluğun resmi dili olarak Türkçenin öğretimi de hedeflenmiştir. Nizamname, İmparatorluk bünyesindeki okullara çeşitli kademelerde öğretmen yetiştirmek amacı ile İstanbul’da kurulacak büyük bir Darülmualimin mektebi öngörmüştür. Rüştüye, idadi ve sultaniye bölümlerinden oluşan bu mektepte; rüştüye bölümü, ulum ve edebiyat olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Edebiyat sınıfının ders programında “Türkçe, Kitabet ve İnşa” dersleri görülmektedir. Her milletin kendi anadili ayrı bir ders olarak programa alınmıştır. Yine zorunlu hale getirilen ilköğretim düzeyindeki “sıbyan mektepleri”nin ders programında “Osmanlıca dil bilgisi ve kitabet” dersinin yer aldığını görüyoruz²². Ayrıca Nizamname, genel eğitimin yaygınlaştırılması ve gelişimi için henüz bizde olmayan yabancı dildeki kitapların “Osmanlı lisanına” tercüme edilmesinden bahseder. Burada “Osmanlı lisanı” ifadesini herhalde Türkçe olarak anlamak gerekir. Çünkü devamında; mevcut Fransızca kitaplar ilim ve fen tahsili için yeterli olsa bile, her milletin eğitimde ilerlemesinin ancak kendi dilinde ger-

²¹ Sungu, s.843.

²² Çadırcı, s.287. Ders Programı için Bkz. Hamza Altın, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/1, 2008, s.277-280.

çekleşeceği belirtilmektedir²³. Karpat'a göre; Osmanlı dünyasında modern Türkçü-milliyetçi hareketin tabanını oluşturan kesim, bu rüştiyelerden yetişen nesillerdir. Çünkü mezuniyetlerinden hemen sonra hızla bürokrasinin alt kadrolarına yerleşen bu nesli, geleneksel aristokratik bürokrasiden ayıran temel fark, Türkçe eğitim görmeleri ve gündelik yaşamlarında da bu dili kullanmalarındır²⁴. Buna karşılık medreselerin eğitiminde anadil yerine Arapçanın kullanımına dokunulamamıştır. Bu durum, çok sonraları Ziya Gökalp tarafından "...medrese, içine aldığı Türkleri gayri Türk yapmıştır" sözleri ile eleştirilecektir²⁵. Bununla birlikte, edebiyatta ve hukukta, süslü ve karmaşık kullanımına rağmen, devletin idari dili her zaman Türkçe oldu. Ordunun kullandığı dil ve Halife Sultan'ın yazışma dili de Türkçe idi²⁶.

Türkçe eğitimin vurgulandığı bir başka olay, bir Darülfünun kurulması planlanırken, burada görevlendirilecek hocaların yetiştirilmesi için Türk eğitim tarihinde gerçekten önemli bazı isimlerin, Fransa'ya gönderilmesi sırasında ortaya çıkar. Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi, Paris'e gönderilirken Meclis-i Maarif tarafından verilen talimatta; "*mekatibi şahane ile mahalli saireden Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hıristiyan tebaai Devlet-i Aliyyeden orada olanlara Türkçe öğretmek vezaifi memuriyetleri olmakla...*" ifadeleri yer almaktadır²⁷. Ayrıca 1289 (1972) tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin Darülfünun'una ilişkin kısmında, derslerin Türkçe olacağı belirtilmektedir²⁸.

Sadece Genç Osmanlılar değil, Tanzimat bürokrasisi de arasındaki temel bağın özünde "iletişim" olduğunu ve eğitimin bu iletişimi kurmaya hizmet ettiğini görmüşlerdir. Yirminci yüzyılın başında imparatorluğun kurtarılmayacağı neredeyse kesinleşince, Türkçe ulusal birliği sağlamanın siyasi bir parçasına dönüşür. Ayrıca, bundan çok erken tarihlerde başlayan Türkçe

²³ Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat I**, (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.452.

²⁴ Kemal H.Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev.Dilek Özdemir, İmge Y., Ankara, 2006, s.200.

²⁵ Antel, s.442.

²⁶ Karpat, s.209 ve 211.

²⁷ Belge için bkz. Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.255.

²⁸ Antel, s.455, Nizamname için bkz. Dölen, s.249.

alfabe çalışmaları, bir milli kültür ve milli şuurun oluşumunda azımsanmayacak detaylardır. Henüz 1852'de Doktor Rüştü Bey'in hazırladığı Türkçe alfabe kitabını da burada anmak gerekir ²⁹. Eğitimin kolaylaştırılması, yaygınlaştırılması özellikle okuma-yazma oranının arttırılması amacı ile Latin harflerinin kabul edilmesi gibi; zamanına göre radikal önerilerin yanında, Arap harflerinin ıslah edilmesi ve dilde sadeleştirme konusunda çok yönlü tartışmalar, II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Hatta bir dönem ordu içi yazışmalarda, Enver Paşa Yazısı olarak bilinen "huruf-ı munfasıla" (harflerin birbirinden ayrı yazılması usulü) kullanılmıştır ³⁰. Burada, bir dil tartışmasından çok askerın eğitim seviyesi ve okuma becerisinin dikkate alındığını düşünmek gerekir.

Dilin bir kültürel kurum olarak siyaseten oynadığı rol, Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden dönemde devam etmiştir. Tanzimat'tan beri alfabe değişikliği, imla değişikliği, dil ve gramer kurallarının yeniden düzenlenmesi gibi tartışmaların içinde büyüyen bu kurucu kuşak, 1928'de Harf Devrimi'nin gerçekleştirilmesinden sonra büyük bir yadırgama yaşamamıştır.

---

29 Antel, s.461.

30 Yusuf Akçay, "Meşrutiyet Dönemi Dil Tartışmaları ve Enver Paşa Yazısı", **100.Yılında II.Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler**, Kültür Bakanlığı Y., İstanbul, 2009, s. 287 vd.